

Hier zijn leeuwen van Katerina Poladjan

verwijzingen: Wereldbibliotheek 2021

Onderstaande tekst is geschreven door Dirk Walter, voormalig leraar Duits, adviseur en voorzitter van de onderwijsraad voor het vak Duits in de deelstaat Saarland. 2019 heeft hij voor het eerst een podcast geschreven over een boek dat genomineerd was voor de Euregio Literatuurprijs voor Scholieren. Vanwege de positieve reacties heeft hij nu alle zes de genomineerde romans voor zijn rekening genomen. Hieronder geeft hij ideeën en suggesties voor het bespreken van de boeken met de leerlingen.

In tegenstelling tot de vier romans die tot nu toe werden besproken, lijkt me **Hier zijn Leeuwen** van **Katerina Poladjan** een moeilijk toegankelijk boek. Zowel het werk van een boekrestaurator als de Armeense genocide tijdens de Eerste Wereldoorlog staan veraf van de leefwereld van de jongeren die deelnemen aan ons project. Van mijn leefwereld trouwens ook, en daarom heb ik deze roman de eerste keer slechts vluchtig doorgenomen in plaats van me erin te verdiepen. Ik vond dat de twee tijd- en verhaallijnen te veel losstonden van elkaar en dat te veel aspecten uit het werk van de boekrestaurator vaktechnisch en daardoor buitenissig werden omschreven; bovendien beschouwde ik de tragische affaire met de Armeense jazzmuzikant als een toegift om de feitelijk onbekende materie van het verhaal wat op te leuken... Maar bij nader inzien realiseerde ik me dat sommige boeken een tweede kans nodig hebben.

Waar gaat de roman nou precies over? Helen Mazavian, een boekrestaurator uit Berlijn met verre Armeense roots, wil zich in het kader van een uitwisselingsprogramma bekwamen in de Armeense boekbindkunst. In Jerevan stuit ze op een oude geïllustreerde familiebijbel, met daarin ongebruikelijke, handgeschreven aantekeningen. Het verhaal achter die aantekeningen ontdekken we in hoofdstukken die zich afspelen tijdens de pogroms en deportaties onder het Turkse bewind omstreeks 1915. Om precies te zijn volgen we de Odyssee-achtige vlucht van twee Armeense kinderen uit die tijd, die na de moord op hun familie de bijbel met zich mee hebben gedragen.

De roman bestaat dus uit twee tijd- en verhaallijnen – het heden en een ver verleden honderd jaar geleden. Die twee tijd- en verhaallijnen worden ons hoofdstuk per hoofdstuk voorgeschoteld, in willekeurige volgorde. **De kwaliteiten van de roman**, die ik pas bij mijn tweede lectuur heb opgemerkt, zijn mijns inziens:

- de bijzondere personages, inclusief Helen, met hun vaak frappante tegenstrijdigheden en ongerijmdheden (in gedachten of hardop uitgesproken),
- de vaak net zo bijzondere dialogen,
- de soms bizarre beschrijvingen van de sociale omgeving,
- het ontroerende verhaal over alles wat de kinderen Anahid en Hrant tijdens hun vlucht hebben meegemaakt,
- de slim georkestreerde, stapsgewijze manier waarop Helen hun lot op het spoor komt,
- en de onderhuidse symboliek die nooit storend is.

Dit zijn toch heel wat kwaliteiten, waarvan ik er zoveel mogelijk zou willen concretiseren. En als u, beste collega's, het deels of helemaal met me eens bent, rest er ons nog maar één vraag: hoe kunnen we deze kwaliteiten overbrengen op een jong lezerspubliek, dat het boek misschien zal weggelaten na er even in te hebben gekeken?

Een – weliswaar tijdrovende – methode zou kunnen zijn om samen met de jongeren aan de slag te gaan met korte tekstfragmenten waarin de hierboven genoemde kenmerken bijzonder pregnant zijn. Daarover later meer.

Wat de **personages van de roman** betreft, zo moet gezegd worden dat veel van hen echt speciale types zijn.

Of het nu gaat om **Araik**, de echtgenoot van archiefbeheerder Evelina Petrosian, die vanwege de liefde voor zijn vrouw ongewone offers brengt:

'Weet u, Helen, ik hou niet van lever. Niet van kalfslever of welke lever dan ook. Zelfs aan de zondagse kippenlevertjes heb ik altijd een hekel gehad.' 'Waarom hebt u het zich vandaag dan zo goed laten smaken?' 'Ik hou van Evelina. En Evelina houdt van lever.' (p. 114)

Of om archiefmedewerker **Vardan**, die zijn vriendin Ano voorstelt aan Helen. Maar:

'Ik ben gay.'
'Goed', zei ik.
'Geen idee of dat goed is, in Armenië hoor je niet gay te zijn. Mijn ouders kunnen niet wachten tot ik ga trouwen.' (p. 50)

Ano zelf is een Syrische Armeense die door de oorlog naar Jerevan is gevlucht. Ze reageert geprikkeld als ze het gevoel krijgt dat anderen haar alleen zien als oorlogsvluchteling (p. 147). Bovendien worstelt ze met haar Armeense identiteit:

'Waar je ook Armeniërs tegenkomt, hier of in de diaspora, ze verwijten elkaar allemaal geen echte Armeniërs te zijn. Het is totaal idioot.' (p. 144)

Ook **Sara, Helens moeder**, die voortdurend met haar dochter aan de lijn hangt, heeft een Armenië-complex. Sara heeft Helen een oude familiefoto meegegeven met de opdracht om verwanten op te sporen en in elk geval naar de Ararat te gaan kijken (p. 86). (Ano laat zich trouwens honend uit over het 'Araratisme' van de Armeniërs, zie p. 135 – later meer daarover). Sara verwerkt het Armeense trauma van de genocide in artistieke voorstellingen. Zo gebruikte ze vroeger zelfs de poppen van de kleine Helen om kinderlijkjes mee uit te beelden (p. 12). Het is goed mogelijk dat de relatie tussen moeder en dochter sinds die tijd al vreemd afstandelijk is (zie haar reactie op p. 211); bovendien lijkt Sara nauwelijks tijd te hebben voor haar dochter (p. 37, 38). Dat blijkt ook uit de vluchtige, deels geïrriteerde telefoongesprekken tussen Helen en haar moeder (p. 36-37 en volgende, p. 121-123 en p. 211).

Ten slotte is er nog **Levon**, zoon van archiefbeheerder Evelina, taxichauffeur, jazzmuzikant en soldaat, die betrokken is bij het conflict in Nagorno-Karabach. Als deze mix al enigszins exotisch aandoet, wordt dit effect nog versterkt door Levons familiale omstandigheden – hij leeft gescheiden van zijn vrouw, maar samen met zijn dochtertje Julja, van wie hij zielsveel houdt, maar die hij keer op keer alleen laat met de uitleg: 'Ik heb af en toe tijd voor mezelf nodig.' (p. 118)

De **ik-verteller Helen Mazavian**, vormt het middelpunt van deze malle molen van personages. Ze vindt haar moeders opdracht om op zoek te gaan naar verwanten maar niets, vooral omdat ze zichzelf niet Armeens voelt. Wanneer iemand naar haar roots vraagt, antwoordt ze koel: 'Ik ben geen boom.' (p. 72). Maar toch gaat ze op zoek, en het verwisselen van de plaatsnamen Asjtarak en Artasjat leidt al gauw tot een kleine, bizarre zwerftocht (p. 91); ineens lijkt het alsof de obsessie van haar moeder op haar is overgeslagen:

'Mijn moeder heeft het over een leemte. Ik bedenk opeens dat ik ook iets van die lacune in me meedraag. (p97)

Toch lijkt haar zoektocht gepaard te gaan met innerlijke tegenstrijdigheid, hoewel Helen dat naar de buitenwereld toe niet wil laten zien. Ano zegt het duidelijk:

'Het gaat dus toch om je familiegeschiedenis! (...) Je spreekt jezelf tegen.'
'Ja.'

Ik sprak mezelf tegen. Ook Danil zei dat vaak tegen me, je spreekt jezelf tegen, je hebt verschillende gedachten tegelijk die met elkaar in strijd zijn. (p. 191)

Deze **tegenstrijdigheid, die soms paradoxaal of zelfs absurd aandoet**, is inderdaad een handelsmerk van Helen. Helen zelf lijkt er niet zo zwaar aan te tillen. Ze heeft Danil in Berlijn, maar al gauw laat ze zich in met Levon, in die mate zelfs dat ze speelt met het idee om in Armenië te blijven (p. 143). Ze omschrijft haar gevoelens als volgt: 'Hij is me vreemder dan vreemd en misschien hou ik wel van hem' (p. 150). Ze raakt zo gehecht aan de jazzmuzikant dat ze er bang van wordt: 'Ik verlies mezelf' (p. 173). Daarom maakt ze bewust een einde aan de relatie. Het opsporen van deze tegenstrijdigheden maakt deel uit van de aantrekkingskracht van dit boek. Een paar voorbeelden:

*'Waarom ga je nu in 's hemelsnaam zingen?' (vraagt Ano)
'Om je te kalmeren.'
'Ik ben kalm. Je wil jezelf kalmeren.'
'Ja.'
'Je zingt vals.'
'Ik weet het.' (p. 191)*

Of:

*'Koffie of thee?', riep Ano.
'Wat je hebt.'
'Ik heb alleen thee.'
'Dan neem ik koffie.' (p. 188)*

Helen zegt over een serveerster:

Ze was op een prettige manier onvriendelijk. (p. 198)

En over Vardan:

Hij zag eruit als een gangster, heel aantrekkelijk. (p. 141)

Nadat ze met moeite in slaap was gevallen in rouw om de dode Levon, wordt er gezegd:

De volgende ochtend werd ik gewekt door de stilte. (p. 211)

Als ze archiefmateriaal naar haar kamer wil brengen, wordt haar gevraagd of ze toestemming heeft van de directie:

'Ja,' zei ik en schudde mijn hoofd. (p. 162)

Dit soort tegenstrijdigheden (of moeten we zeggen absurditeiten?) treffen we niet alleen aan bij Helen.

Vardan denkt bijvoorbeeld:

'Natuurlijk hoort de Ararat bij Armenië, hij staat alleen op Turkse bodem.' (p. 51)

Een toiletbediende geeft Helen papier en spreekt poëzieverzen van een Russische dichter:

*'Waarom citeert u Anna Achmatova?'
'Warom niet? Ga nu plassen. Hup.' (p. 87)*

Grigor, Helens taxichauffeur op zoek naar familie, legt uit dat hij een tante in Griekenland had die hij bezocht, ook al konden ze niet communiceren. Ze is inmiddels overleden:

'[...] Maar haar dochter schrijft me nog.'

'In het Grieks?'

'Ja.'

'Dat kunt u niet lezen.'

'Nee.' (p. 97)

Het is u vast niet ontgaan dat de meeste citaten afkomstig zijn uit **dialogen**. En die dialogen zijn vaak droog, abrupt, soms humoristisch en soms sarcastisch. Ik was vooral onder de indruk van het koele gepingpong met woorden tussen Helen en Levon, dat elke vorm van kitsch in hun affaire voorkomt. Verder is er ook geen spoor van seksueel getinte scènes. Ik realiseerde me dat hun relatie meer was dan louter erotisch, zoals ik eerst had aangenomen. Dit zien we ook – zij het minder uitgewerkt – bij de doorgaans korte telefoontjes met Danil, die deels vertrouwde en deels terughoudende uitdrukken. Een voorbeeldje: hij beëindigt een van hun telefoongesprekken met 'Dikke zoen, eigenwijsje.' (p. 15), en tijdens een ander telefoongesprek vraagt Helen:

'Hoe gaat het met de oleander op het balkon?'

'Verdord.'

'Goed.' (p. 43)

Dit alles heeft ook potsierlijke trekken. En potsierlijkheid is ook kenmerkend voor de manier waarop de ik-verteller de Armeense **omgeving beschrijft**. Daarbij gaat het niet zozeer om het ruimtelijke dan wel om het menselijke aspect. Heel wat mensen die Helen ontmoet, hebben iets aandoenlijk eigenzinnigs over zich. Dat wordt bijzonder duidelijk op het familiefeest van de Petrosians (hoofdstuk 'Onder de abrikozboom', p. 62), tijdens de merkwaardige zoektocht naar verwanten in Asjtarak en Artasjat en tijdens de gesprekken met taxichauffeur Grigor over de Armeense mentaliteit (hoofdstuk 'Dertien ernstige gezichten', p. 85).

Ingebed in de hedendaagse gebeurtenissen zijn de hoofdstukken die beschrijven wat de twee **kinderen Anahid en Hrant tijdens hun vlucht** hebben meegemaakt. Hier overheerst de personale vertelwijze, er is dus geen verteller die op de voorgrond treedt. Vooral de zorg van het amper veertienjarige meisje voor haar broertje in verschillende noodsituaties wordt hier benadrukt: hoewel ze zelf bijna nog een kind is, moet ze ineens

de rol van een volwassene op zich nemen (p. 83-84, 129); ze moet haar broertje troosten, genezen en moed inspreken. Dit alles wordt voor mijn gevoel zonder enige sentimentaliteit en sociale clichés gepresenteerd. Verder vernemen we in deze hoofdstukken ook meer over het lot van de geïllustreerde familiebijbel, die Helen later zal vasthouden. De gehavende, deels bekladde staat van de bijbel wordt hier uitgelegd – de prenten van koning en ezel die Hrant eruit heeft gescheurd, de ontbrekende passages die de twee kinderen waarschijnlijk puur van de honger hebben opgegeten (hoofdstuk ‘Koning en ezel’, p. 153) en nog veel meer.

Mijn eerste vluchtige leesindruk, waarbij ik een gebrek aan samenhang tussen de twee tijd- en verhaallijnen opmerkte, blijkt dus fout te zijn. Want tegelijkertijd lezen we hier **hoe Helen het lot van de familiebijbel steeds dichter op het spoor komt**, iets wat veel verder gaat dan haar taak als boekrestaurator. Het begint met haar vraag naar de naam ‘Anahid’, die drie keer in de bijbel vermeld staat, en naar de aantekening ‘Hrant wil niet wakker worden, maak dat hij wakker wordt.’ (p. 52). De antwoorden die ze krijgt op haar vragen over de betekenis van deze aantekeningen helpen haar slechts tot op zekere hoogte verder. Maar het desbetreffende hoofdstuk eindigt met een eerste identificatie:

Hrant will niet wakker worden, maak dat hij wakker wordt. Maak. Dat had ik als kind ook altijd gebeden. Maak, maak, maak. (p. 58)

Als Helen later haar werk hervat, vraagt ze zich af:

Op het blad waar in de kantlijn driemaal Anahid stond geschreven, liep Jezus over het water. Had degene die die naam had opgeschreven die passage bewust uitgekozen? (p. 112)

Inderdaad moet Anahid als redder van haar broertje bijna wonderen verrichten. En het lijkt ook haast wel een wonder als Heleen denkt dat ze heeft gefaald bij de restauratie van het beeldje van de blinde man bij de Vijver van Siloam, maar kort daarna tot de conclusie komt:

ik zag dat de verf zich volledig met de ogen van de blinde had verbonden, alsof het zo moest zijn, alsof het precies zo was bedoeld, alsof de miniatuur door geen hand, de mijne noch een andere, was aangeraakt. (p. 132)

Later gaat ze zelfs zover dat ze de afzonderlijk gearchiveerde voorwerpen die in de bijbel staken zonder toestemming meeneemt (zie hierboven: ‘Ja’, zei ik en schudde mijn hoofd.’), om zo haar speurtocht voort te zetten. Ze trekt zelfs een Russisch telefoonnummer na dat ooit in de bijbel was gestopt, om vervolgens een jongetje aan de lijn te krijgen wiens vader er niet is. In een abrupte associatie concludeert ze dan voor zichzelf:

Ik had in het leven van Levon en Julja niets te zoeken. (p. 168)

Helens onderzoek naar de bijbel en naar haar eigen familie wordt eveneens gekenmerkt door associatieve verbanden. Na Levons dood vlucht Helen letterlijk weg uit Jerevan en gaat ze naar Turkije, omdat haar grootmoeder zogenaamd uit Kars kwam – iets wat haar moeder Sara tijdens een telefoongesprek overigens weer tegenspreekt: ‘Lilit kwam ergens uit het Zwarte Zeegebied’ (p. 211). Maar daarvoor was Helen in het Turkse Ordu, de plek waar de familiebijbel en – zoals we inmiddels weten – ook Anahid en Hrant vandaan kwamen (p. 59). Deze plek ligt overigens aan de Zwarte Zee (p. 33). En in het laatste hoofdstuk keert Anahid, die inmiddels gescheiden leeft van haar broer, terug naar die zee (zie ook de titel van het hoofdstuk op p. 240).

Tijdens haar navorsingen in Ordu ontmoet Helen de zesentachtigjarige tweelingzussen, die het er maar niet over eens raken of hun vader nou Turks of Armeens was (p. 203). Een van de twee zussen vertelt de Armeense versie, en het lijkt wel alsof ze het verhaal vertelt van Hrants leven nadat hij van zijn zus werd gescheiden (p. 245-246). Als Armeense vader had hij lange tijd overal naar zijn zus gezocht, tevergeefs (p. 204). Eigenlijk had hij als jongen gedeporteerd moeten worden met een schip, hij wist te ontkomen, maar verloor daarbij de ontzettend belangrijke familiebijbel, zijn enige bezit (p. 206). Later is de bijbel dus in andere handen terechtgekomen en kennelijk is het boek zelfs helemaal tot in Rusland geraakt.

Op de een of andere manier beseffen wij lezers, in tegenstelling tot Helen, dat er misschien nog nauwere banden bestaan tussen haar familiegeschiedenis en de twee Armeense kinderen. Helens familie kwam per slot van rekening uit Rusland. Wat als een van haar familieleden eigenaar was geweest van de bijbel? Of bestaan er misschien nog nauwere banden, mogelijk zelfs familiebanden? Misschien via Helens grootmoeder Lilit, die naar verluidt afkomstig was uit het kustgebied rond de Zwarte Zee?

Maar definitieve antwoorden krijgen we niet. En we mogen daar niet gefrustreerd door raken. Want ik denk dat de recensent van de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* het bij het rechte eind heeft als hij schrijft:

‘In het boek Hier zijn leeuwen (...) draait het niet om het weten, maar om het zoeken en toelaten van alles wat onbewust, ondoordacht en onopgemerkt is.’¹

¹ https://www.buecher.de/shop/berlin/hier-sind-loewen/poladjan-katerina/products_products/detail/prod_id/56400390/#reviews-more

En daarmee zijn we bij de titel aanbeland: Tarik, Helens vriend en reisgenoot in Turkije, vraagt haar:

Wat voert u naar Anatolië? Hic sunt leones schreef men in de oudheid bij de witte plekken op een landkaart. (p. 8)

En dan:

'Bent u op zoek naar de witte plekken op uw eigen landkaart? (p. 196)

Het voor Helen typische antwoord luidt trouwens:

'Nee. Of wel. Ik weet het niet.' (p. 196)

Helen brengt met haar onderzoek niet alleen haar familiegeschiedenis in kaart, maar ook de geschiedenis van Armenië.

Leeuwen symboliseren enerzijds het onbekende, en de naam van Helens vreemde minnaar Levon betekent leeuw in het Armeens. Anderzijds symboliseren leeuwen ook dreiging en gevaar. In dat opzicht thematiseert de titel het trauma van de vervolging en de pogroms.

Zo is de roman gebaseerd op een **web van verwijzingen en symbolen**, die ook de moeite van het naspeuren waard zijn. Een paar voorbeelden:

Een bijzondere rol is weggelegd voor de **Ararat**, de Heilige Berg van de Armeniërs, die in Turkije ligt en daardoor onbereikbaar lijkt. Dat geldt in zekere zin ook voor Helen, want haar moeder Sara blijft haar aan de telefoon maar doorzeuren over die berg en blijft maar vragen of ze hem al heeft gezien (p. 37, 86). Maar het lijkt wel alsof de Ararat zich telkens weer aan haar oog onttrekt (p. 37, 49), totdat hij plotseling opdoemt (p. 93) – op dat moment is Helen overigens al op zoek naar haar familie. Als ze ten slotte aan de Turkse zijde op weg is naar Kars, de plek waar haar familie zogenaamd vandaan komt, ziet ze de berg 'van de andere kant', maar zelfs daar lukt het haar niet om hem vast te leggen:

Ik wilde foto's maken van de Ararat, maar de batterij van mijn camera was leeg.
(p. 214)

Je hoeft geen uitvoerige analyse te maken om de berg te interpreteren als het symbool voor de vergeefse zoektocht naar herkomst – of dat nu de herkomst van de oude familiebijbel of die van Helens eigen familie is.

Zo moeten we het eveneens figuurlijk opvatten als Helen aan de telefoon tegen Danil zegt:

'Dat boek heeft ik weet niet hoeveel lagen en ik krab wat aan de oppervlakte, schraap vuil weg, verwijder plakresten.' (p. 64)

Het is toepasselijk dat het werk aan het evangelieboek niet helemaal af is. Helen durft het bindwerk niet aan, het samenbinden, dat alles – niet alleen op het gebied van het restauratiewerk – weer bij elkaar zou brengen (p. 238).

Ook de **titels van de hoofdstukken** hebben vaak een dergelijk referentieel karakter. Een van die titels luidt ‘Gedenk’ (p. 49) – weliswaar zonder uitroepeteken, zodat ik de gebiedende wijs niet meteen had herkend en vermoedde dat het om een agrammaticale vorm ging. En toen was mijn belangstelling voor de ontknoping gewekt. We lezen dat de aantekening ‘Gedenk ons’ in veel familiebijbels met de hand werd aangebracht – en juist in dit hoofdstuk begint Helen na te denken over de eigenaars van de bijbel: ze ontdekt de inscriptie ‘Hrant wil niet wakker worden’ en haar nieuwsgierigheid is gewekt.

Een ander hoofdstuk heet ‘Oncalculerbare kleurmenging’ (p. 172). Maar in de tekst gaat het over Helens verlangen naar ‘*calculerbare* kleurmengingen’ (p. 180), een soort beroepsmatige houvast in de onvoorspelbare situatie met Levon. Kort daarna zal ze zich voor zijn ogen opsluiten in de badkamer. Ze weet dat:

Er bestaat een verlangen dat duizelig maakt. Als ik op dat moment de deur had opgedaan, zou ik bij hem zijn gebleven. Bij Levon en Julja zijn gebleven. In Armenië zijn gebleven. (p. 181)

Overigens begint het boek met een kort hoofdstuk getiteld ‘Hic et nunc’, dat anticipeert op Helens restauratiewerkzaamheden. Met andere woorden: Helen houdt zich in de tegenwoordige tijd van het verhaal bezig met het duistere en raadselachtige verleden. Een latere uitspraak van archiefbeheerder Evelina heeft daar betrekking op:

‘Ik heb het over eeuwenlange vervolgingen. We leven nog in het verleden, niet in het hier en nu.’ (p. 55)

Beste collega’s, ik hoop dat ik hiermee heb kunnen aantonen dat deze roman ondanks de schijnbaar afwijkende thematiek een goed geschreven boek is dat de moeite van het lezen waard is. Natuurlijk ben ik me ervan bewust dat de suggestie die ik aan het begin heb gedaan, namelijk om aan de hand van een selectie van korte tekstfragmenten belangstelling op te wekken voor de kwaliteiten van dit boek, eenvoudiger klinkt dan ze is.

Bovendien denk ik dat we er niet omheen kunnen om de **historische achtergrond** van de Armeense genocide aan de orde te stellen en erop te wijzen hoe politiek omstreden de omgang met dit thema is: terwijl de Armeense genocide in Turkije wordt afgedaan als

lasterpraat, hebben Frankrijk en andere Europese landen de ontkenning van de genocide strafbaar gemaakt. Dit leidde in 2012 tot openlijke spanningen tussen Turkije en Frankrijk.

Maar misschien wekt juist dit soort informatie een vorm van belangstelling op die aansluit bij de geest van de roman. En tegelijkertijd verwijst dergelijke informatie naar de tweede tijd- en verhaallijn met Anahid en Hrant. Want de sprong van het heden naar het verleden, die doorgaans samenvalt met de overgang van het ene hoofdstuk naar het andere, kan ook verwarrend zijn.

Daarnaast moet er zeker aandacht worden besteed aan het **conflict in Nagorno-Karabach**, dat maar blijft nazinderen en oplaaien.

Ik zie ook een leesobstakel in de **chronologische volgorde van de eerste drie hoofdstukken**: ‘Hic et nunc’ springt ver vooruit. Hetzelfde geldt voor het tweede hoofdstuk ‘Istanbul’; het verhaal dat hierin wordt verteld, krijgt pas een vervolg in het latere hoofdstuk ‘Ordu’. Maar dat maakt meteen duidelijk dat Helen, de verteller, bezig is met een zoektocht. Een zoektocht die al veel vroeger begint, een zoektocht die haar heeft veranderd. Om die reden eindigt het tweede hoofdstuk ook met de zin:

Laat ik bij het begin beginnen. (p. 9)

Als alternatief stel ik voor om de eerste twee hoofdstukken samen te bespreken en te verduidelijken wat daarin al wordt gesuggereerd, om zo een zekere nieuwsgierigheid op te wekken voor het nieuwe begin in het derde hoofdstuk.

*Deze tekst is geschreven in het kader van de Euregio literatuurprijs voor scholieren 2024.
Tekst: Dirk Walter; vertaling: Joëlle Feijen*